

**БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА МАСАЛ ЖАНРИДАГИ
АСАРЛАРНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ**

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.51.14.012>

*Тангиров Абдухамит Жуманович,
Жиззах давлат педагогика институти “Бошланғич таълим
методикаси” кафедраси доценти, ф.ф.н.*

Аннотация. Бошланғич синф ўқиш дарсларида барча жанрлар қатори Масал жанридаги асарларни ўқитишида ҳам ўзига хосликлар мавжуд. Масалларни мукамал ва қизиқарли ўқитиш боланғич синф ўқувчиларининг ёшлигиданоқ яхши билан ёмоннинг ўзаро фарқини мукамал англаб етишларининг имкони беради.

Калит сўзлар. Масал, Жанр, Аллегория, Мажоз, Тимсоллар, Педагогик технологиялар, Макон, Замон.

**МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЖАНРА
ПРИТЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

*Тангиров Абдухамит Джуманович,
доцент кафедры “Методика начального образования” Джиззакского
государственного педагогического института*

Аннотации. Как и во всех жанрах на уроках чтения в начальной школе, в преподавании произведений в жанре притчи есть свои особенности. Совершенное и интересное преподавание притч позволяет ученикам начальной школы с раннего возраста полностью понять разницу между добром и злом.

Ключевые слова. Пример, жанр, аллегория, метафора, символы, педагогические технологии, пространство, время.

**METHODS OF TEACHING WORKS OF THE GENRE OF
PARABLES IN PRIMARY CLASSES**

*Tangirov Abdukhamit Dzhumanovich,
Associate Professor of the Department of “Methodology of Primary
Education” Jizzakh State Pedagogical Institute*

Annotation. Like all genres in elementary school reading lessons, there are peculiarities in the teaching of works in the parable genre. Perfect and interesting teaching of parables allows elementary school students to fully understand the difference between good and evil from an early age.

Keywords. Example, Genre, Allegory, Metaphor, Symbols, Pedagogical Technologies, Space, Time.

Дунё яралибдики, инсоният эзгулик ва ёвузлик тушунчаларини параллел ҳолда тасаввур қилиб келганлар. Фалсафанинг қарама-қаршилиқлар бирлиги ва қураши қонунига асосан эзгулик бор жойда ёвузлик мавжуд бўлишини табиий ҳол сифатида қараб келинган. Шу боисдан бадиий адабиёт, фалсафа, санъат ва бошқа қатор соҳаларда эзгулик ва ёвузлик ҳамдауларнинг ўзаро қурашини ягона макон ва замонда тараннум этиб келиш анъана тусини олган.

Инсоният ўз тафаккур кучини англаб етган кундан эътиборан мазкур икки кутб ўртасида доимо кураш мавжуд эканлиги тушуниб етган ва ранго ранг тарзда талкин этиб келишган. Натижада икки кутбнинг ўзаро курашни қатор бадий талкинларда куйлаб келишган.. Ана шундай қарашларнинг илк энг мукаммал кўриниши зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да атрофлича бадий талкин қилинган бўлиб, унда эзгулик худоси Ахурамазда ва ёвузлик худоси Ахриманларнинг ўзаро кураши атрофлича баён этилган.

Шунингдек, буюк аллома ва фузалолар ҳам инсонлараро муносабатлардаги ижобий ва салбий хислатларнинг ўзаро бир биридан фарқли жиҳатларини мукаммал таснифини беришга ҳаракат қилиб келганлар.. Бу борадаги илк бор мукаммал таснифни XIX асрнинг иккинчи яримида яшаган қозоқ адиби Абай Қўнанбоевнинг “Насихатлар” номли панднома асарида учратиш мумкин.

XX аср буюк ўзбек маърифатпарвар педагоги ва адиби Абдулла Авлоний ҳам ўзининг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарида бу борада тўхталиб, эзгулик ва ёвузликни қуйидагича кўринишларини санаб ўтган:

Эзгу амаллар: Назорат, ғайрат,риёзат, қаноат,шижоат,илм, сабр,интизом,виждон,ҳаққоният, ибрат, иффат, ҳаё, садоқат ,муҳаббат, муносилик, авф,чаққонлик, топқирлик, зийраклик ва ҳакоза.

Салбий амаллар: Ғазаб,жаҳолат, адоват, ғийбат, ҳақорат, ҳасад, нифоқ, таъма, зулм, лақмалик, андишасизлик, беҳаёлик, дангасалик, ишёқмаслик ва бошқалар.

Эзгулик ва ёвузликнинг қисқа ва лўнда кураши ифодасини беришда инсоният жуда қадимданок эртақ, ривоят, асотир ва ҳикоятлардан ташқари бадий ижоднинг яна бир тури, бадий адабиётнинг лиро-эпик турига мансуб бўлган масал жанрига мурожаат қилиб келганлар. Жумладан, Антик адабиётда қадимгиЮнонистонда Эзоп томонидан жуда кўп масаллар яратилган. Уларнинг тили ва нутқининг ўзгачалиги, масаллардаги кўчма маъноли ва аллегорик образлар йиғиндисининг мавжудлиги , кинояли эканлиги умумлашиб “Эзоп тили” атамаси билан юритилган.

Абдурахмон Жомий ҳам “Баҳористон” даги саккиз равза (Боғ масъносида-А.Т) нинг Саккизинчи равзаси тўлиқ масалларга бағишланган ҳамда улардан кичик ёшдаги ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашда илашатиш лозимлигини таъкидлаб ўтган. У ҳам бола тарбиясида масалларнинг тарбиясси бениҳоя юқори эканлигини таъкидлаб ўтган ва намуна сифатида ўнлаб масалларнинг бевосита матнини келтирган.

Масал арабча сўздан олинган бўлиб, “мисол”, “намуна” маъноларини билдириб, одатда ўзининг ахлоқий, сатирик ва кесатик мазмунини киноявий образларда акс эттиридиган кичик асар ҳисобланади. Масал кўпинча шеърий шаклда яратилади. Лекин унинг насрий баёни ҳам мавжуд.

Масал жанрига хос характерли хусусиятлардан бири унда инсонларга хос хусусиятлар ҳайвонлар, жониворлар, ўсимликлар орқали ифодаланади. Унинг энг муҳим қирраларидан бири унда ё асар бошида, ё ниҳоясида қиссадан ҳисса ёки хулоса чиқарилади. Масал лиро-эпик жанрга хос бўлганлиги, унда ички воқеабандлик мавжуд бўлиб, унда асар сюжетнинг тугун, кульминацион нуқта ва ечими мавжуд бўлиб, адабиётшунослар уни кичик пьесага қиёслайдилар.

Масал асосан аллегорик образлар орқали талкин қилинади. Ҳар бир

аллегорик образ бирон бир гоҳ ижобий, гоҳ салбий маънодаги инсоний фазилат ҳамда иллатларнинг рамзига айланади. Масалан, халқ орасида бўри ёвузлик, тулки айёрлик, айиқпаҳлавонлик, куён кўрқоқлик, ит вафодарлик, эшак ахмоқлик, от дўст, чумчуқ чақимчилик каби қатор ижобий ёхуд салбий рамзларни ифода этиш кенг анъана тусини олган. Масалларда халқ орасида кенг тарқалган худди ана шу сифатлардан унумли фойдаланилади. Шунинг учун ҳам адабиётшунос Иззат Султон масалларни “Ҳайвонлар ҳаётидан лавҳалар” дея таъриф беради.

Масалларнинг ҳайвонлар образлари орқали мажозий маъно ифодаланишидан ташқари инсонлар томониданишлатиладиган буюмлар, нарсалар ёхуд иш қуролларга берилган сифатлардан фойдаланганликларига ҳам дуч келиш мумкин. Масалан, 2-синф “Ўқиш китоби”дан ўрин олган “Ўроқ ва комбайн” масали бунинг ёрқин мисолидир.

Маълумки, болалар адабиёти ҳақида гап кетганда ундаги икки жиҳатни фарқлаш лозим бўлади. Булар : Болалар китобхонлиги ва болалар адабиёти.

Бевосита катталар наздида яратилган ва ҳам катталар, ҳам болалар учун мўлжалланган асарлар болалар китобхонлиги ҳисобланади. Масалан, Алишер Навоийнинг “Ёлғончи” ҳикояси.

Бевосита болалар ёзувчи ва шоирлари томонидан яратилган ва асосан болалар томонидан ўқилиши назарда тутилган асарлар эса болалар адабиёти дейилади. Худойберди Тўхтабоев асарлари , Қуддус Муҳаммадий, Ҳаким Назир, Пўлат Мўмин шеърлари қабилар.

Масал жанрида ҳам худди ана шу икки жиҳатни учратиш мумкин. Жумладан, Гулханийнинг “Зарбулмасал” асаридан ўрин олган қолипловчи ҳикоятлар “Тошбақа билан чаён”, “Туя билан бўталок”, “Маймун билан нажжор” қабилар болалар китобхонлиги доирасида бўлиб, улардаги баъзи ўринларни бошланғич синф ўқувчилари тушунмасликлари ҳам мумкин. Масалан, “Туя билан бўталок” даги эрк ва озодлик тушунчаларини бошланғич синф ўқувчиларининг тўғри тушунишлари оғирлик қилади.

2 синф “Ўқиш китоби”даги Криловнинг “Қарға билан тулки”, 3-синф ўқиш китобидаги “Қайсар бузоқча” каби масаллар эса бошланғич синф ўқувчилари томонидан эркин идрок этилади .

Кўринадики, уларнинг биринчиси болалар китобхонлигига хос бўлса , иккинчиси болалар адабиёти намуналари ҳисобланади.

Одатда масалларни биринчи синф ўқувчилари гўё ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар тариқасида қабул қиладилар. 2 синфдан бошлаб ўқувчилар масалларга воқеаларнинг асосини ва фикр нима ҳақидалиги тушуна борадилар.

Масал шундай жанрки, унда асар муаллифлари ўз қаҳрамонларини талкин этишда ҳайвон ва жониворларга халқ орасидан берилган сифатларни четлаб ўтиб, уларни ўзи танлаган мақсад сари ҳам етаклаши ҳам мумкин. Масалан, Гулханийда Тошбақа яхшилик тимсоли, ҳақиқий дўст сифатида танилса, Ҳўкубовнинг “Ўжар Тошбақа” масалида Тошбақа ўта ўжар, қайсар, кўнгли тусаганини қиладиган салбий қаҳрамон даражасида талкин этилади. Ёки 4 - синф “Ўқиш китоби”дан ўрин олган Шукур Саъдулланинг “Лақма ит” масалида эса китобхон халқ тилида айtilган вафодор итни эмас, балки лақма ва тантик, дангаса ит образига дуч келади.

Масалларнинг ўзига хос жиҳатларидан яна бири, уларнинг нафақат икки кутб, яъни яхшилик ва ёмонликнинг ўзаро тўқнашувини, балки, бир

асар доирасидаги барча образларида бирдек ё ёмонлик, ё яхшиликнинг жамланганлиги ҳам кўриш мумкин. Масалан, 2 синф “Ўқиш китоби”дан ўрин олган Криловнинг “Тулки билан қарға” масалида ҳар икки қаҳрамон ҳам ўқувчини ўрнак олишга чақирмайди. Унда тулки айёрлик, ўз оғзидаги ошини олдириб қўйган қарға эса лақмалик тимсоли сифатида намоён бўлади.

3 синф “Ўқиш китоби”дан ўрин олган О.Кўчқорбековнинг “Қайсар бузоқча” масалида эса, ёзувчи бузоқларга хос ўйинқароқликдан усталик билан фойдаланади. 4 синф “Ўқиш китоби”да берилган Азиз Абдураззоқнинг “Бақа билан Тақа” масалида эса, оёғига от қаби тақа тақмоқчи булган ўжар бақанинг шармандаларча ўз қилиғидан уялиши танқид қилинади.

Масал жанрига хос асарларни ўқитишда ўқитувчининг асосий бурчи масал воқеалари замирида юзага келадиган хулосаларни ўқувчиларга етиб бориши таъминлашдан иборатдир. Бунинг учун у бир қатор ишларни амалга ошириши лозим бўлади. Улар қуйидагилар:

Бошланғич синфларда масал устида ишлаш босқичлари:

-Масал мазмунини аниқ идрок этиш,

-Масал композицияси, қатнашувчиларнинг характериға хос мос хусусиятларни, хатти-ҳаракатларнинг сабабларини очиш,

-Аллегорияни аниқлаш,

-Масал хулосасини таҳлил қилиш.

Масал ўқиш дарсининг қурилиши:

1. Тайёргарлик ишлари:

-Масал муаллифи ҳақида ўқитувчи ҳикояси;

-Ўқилган масал мазмуни билан боғлиқ суҳбат;

-Ўқилган масалда қатнашувчи тимсолларға хос хусусиятлар ҳақида суҳбат.

2. Масални ифодали ўқиш:

- Магнитофон орқали;

- Фильм кўрсатиш орқали.

3. Масал матни устида ишлаш:

-Масалнинг тузилиши ва композициясини аниқлаш;

-Қатнашувчиларнинг хусусиятларини тушунтириш;

- Масалнинг мазмунидан келиб чиқиб, ундаги асосий фикрни белгилаш;

- Қарсвордлар, таълимий ўйинлар ва топишмоқ ва мақоллардан фойдаланиш;

4. Аллегорияни аниқлаш.

5. Ахлоқий, тарбиявий хулоса чиқариш.

6. Ҳаётий, ўхшаш воқеалар билан таққослаш.

Масал жанрига хос асарларни ўқитишда қуйидаги таълимий ўйинлардан фойдаланиш тавсия этилади:

“Типратиканга ёрдам бер!”, “Ўзим текшираман.”, “У ким, бу нима?” “Нотўғри жумла”. “Сирли сўз”, “Бу меники”, “Мени тушун”. “Сўз ўйини”, “Ҳайвончаларни номланг” ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Жомий. Баҳористон. “Янги аср авлоди”, 2007 йил.

2. Матчонов С ва б. Бошланғич синфларда она тили ўқитиш методикаси. Тошкент, “Ишончли ҳамкор” нашриёти, 2021 йил.

3. Матчонов С ва б. Бошланғич синфларда ўқиш дарсларини педагогик